

Вольнова Л. М. Вплив великого міста на прояв девіації у поведінці підлітків / Л. М. Вольнова // Соціальна робота в Україні : теорії і практика : наук.-метод. журнал. – 2008. – № 2. – С. 32-39.

УДК 159.922.262 : 37.013.42

Вольнова Леся Миколаївна,
канд. пед. наук, в.о. доцента к-ри
галузеві психології та психології управління
Інституту соціальної роботи та управління
Національного педагогічного університету імені Н. П. Драгоманова

ВПЛИВ ВЕЛИКОГО МІСТА НА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ ПІДЛІТКІВ

В статті отражені особливості великого міста як мезофактора соціалізації, раскрыто специфіку його впливу на поведінку підлітків, проведено порівняльний аналіз рівня тривожності і адаптованої поведінки підлітків, що живуть в місті і сільській місцевості.

Як відомо, соціалізація здійснюється в різних ситуаціях, що виникають в результаті взаємодії безлічі обставин. Саме сукупний вплив цих обставин на людину вимагає від неї певної поведінки й активності. Звідси обставини, при яких створюються умови для протікання процесів соціалізації, розглядаються як чинники соціалізації [10]. Скільки обставин, варіантів їх поєднання, стільки й чинників (умов) соціалізації. Можна навіть констатувати, що вони ще не всі відомі, а ті, що ми знаємо, не до кінця вивчені. Напрямую пов'язано з соціалізацією й місце проживання людини: регіон, місто (велике, середнє, мале) або село, селище. Вказані види соціально-територіальної організації суспільства А. В. Мудрик відносить до мезофакторів соціалізації [8]. Кожен з них представляє особливий світ зі своєю специфікою – наприклад, анонімність і поверховість більшості контактів у місті та, навпаки, «публічність», відвертість та емоційність відносин у селі.

Зазначимо, що міське середовище – невід'ємна частина сучасного соціального простору, його «візитна картка», що втілює атрибути індустріальної та постіндустріальної цивілізації. Міста є постійним місцем проживання, «малою батьківщиною», звичним комунікативно-діяльним життєвим середовищем для величезних мас людей. У наш час в Європі 80%, а в Україні близько 75% населення – це городяни [4].

Взагалі місто, як сукупність середовищних чинників соціалізації, досить суперечливе. Так, техногенне міське середовище обумовлює специфічну ситуацію соціалізації городян всіх статево-вікових і статусно-рольових категорій. Наскільки відбувається посилення цієї специфіки, настільки зростає потреба в її осмисленні. Все це робить запитаними систематизацію, структурно-логічне впорядкування матеріалів з даної тематики, почерпнутої з різних джерел, включаючи величезний за об'ємом емпіричний, у тому числі екзистенціальний, інформаційний пласт.

Нами встановлено, що ряд соціально-педагогічних і психологічних досліджень Г. М. Волкова [1], О. В. Мудрика [8], В. С. Мухіної [9] та інших учених пов'язані з вивченням регіональних та етнічних чинників соціалізації підростаючих поколінь. Разом з тим у вітчизняній науці довгий час не надавалося належної уваги вивченню міст і їх соціально-педагогічної специфіки. Відомі на справжній момент нечисленні дослідження міст торкаються більшою мірою географічних, економічних або статистико-демографічних питань (О. А. Константинов, Г. М. Лаппо, Ф. М. Лінстенгурт, І. М. Смоляр, Б. С. Хорев, К. Фішер та ін.). І лише останніми роками з'явилося декілька дослідницьких праць, авторами яких є, як правило, працівники управлінської, соціальної і освітньої сфер, тобто фахівці-практики, що беруть безпосередню участь у вирішенні численних проблем соціального комплексу на місцях (Н. І. Анісімова, О. В. Гордіна, Т. А. Грудо, І. В. Кулешова, С. А. Шургина та ін.). В них, однак, не завжди вбачається опора на розуміння великого міста як особливого (часто унікального) соціально-культурного і соціально-педагогічного середовища. Залишаються не дослідженими соціалізуючі можливості великого міста, ефективні для великого міста соціально-педагогічні умови підвищення позитивності соціалізації підростаючих поколінь і багато що інше. Безумовно, всі ці дослідницькі упущення перешкоджають здійсненню якісного педагогічного впливу на соціалізацію дітей у великому місті.

У розглянутому контексті метою запропонованої роботи стало визначення специфіки впливу великого міста на соціалізацію підлітків, встановлення відмінностей між школярами-городянами та школярами, що є жителями села, за показниками тривожності та адаптованості.

Зазначимо, що в умовах сучасного міста формується особлива соціальна спільність – молоде покоління, що характеризується не тільки специфічним статусом, але і суб'єктивними характеристиками. Для сучасної молоді, з одного боку, характерний індивідуалізм, раціоналізація мислення, меркантильність, розмитість сформованих етичних цінностей, детермінованих необхідністю адаптації до швидкозмінних соціально-економічних умов. З другого боку, формується верства юнацтва, що має свою ціннісну систему, свою мету: прагнення до спільної діяльності для більшої адаптивності; толерантність до інших віросповідань і видів діяльності; відвертість, високу інформованість, широту інтересів, прихильність до загальнолюдських цінностей.

Основною особливістю процесу етичного становлення сучасної міської молоді є потреба індивідів в суспільному визнанні, отриманні доступу до вищої освіти, частих розвагах; можливість добре заробляти. В умовах великого міста, через специфіку його устрою, особливо сильний вплив на формування етичних цінностей молоді як зовнішні чинники надають інституційні механізми внаслідок того, що в місті є можливості широкого вибору установ освіти, дозвілля і культури.

Значна кількість не городян (особливо молодь) мігрують в міста (переважно великі, мегаполіси). Значною мірою це пояснюється набагато більшими, в порівнянні з поселеннями сільського типу, можливостями для вибору напрямків освітньо-виховної, професійної, культурно-дозвілдової та сімейно-особистої соціалізації та самореалізації.

На жаль, є й інша сторона «медалі» міського середовища: в поселеннях міського типу, в умовах нескінченного «броунівського руху» людських мас, транспортної мобільності, небувалої – за мірками колишніх поселень – житлових масивів, переважання анонімних і фрагментарних форм людських

контактів, зосереджуються девіантні та делінквентні об'єднання. Для них міста привабливі як територія для великомасштабної за своїм розмахом кримінально-злочинної діяльності і як «кам'яні джунглі», де можна «загубитися в натовпі» й уникнути законних санкцій з боку правоохоронних органів [13].

Телевізійні сюжети про «бунт» молодих мігрантів в передмістях Парижа восени 2005 року здавалися ілюстрацією до досліджень соціологів-урбаністів «чикагської школи», котрі вперше стали розглядати предметне, зокрема міське, середовище як чинник неуспішної соціалізації молоді. Вони проаналізували феномен перетворення кварталів масової забудови в «трущоби», де влада поділена між янгстерами – «групами хлопців на розі вулиці» [2].

Що ж таке «предметне середовище» взагалі? Для окремої людини це її найближчий життєвий простір: квартира, будинок, вулиця, район проживання, місце роботи і т.д. Людина, з одного боку, є лише елементом цього соціально-просторового середовища, з іншого — вона сама створює його образ.

Для жителя багатоповерхівки простір відчуження починається за дверима власної квартири або, в кращому разі, за дверима під'їзду. Стан дворів, вулиць та інших загальних просторів говорить про те, що для людей, які живуть тут, це чужа територія, необжита і безлика, що вона байдужа їм, що вони відчувають себе абсолютно непричетними до неї. Мешканець великого міста перетворюється, за означенням Шпенглера, на нового кочівника, сучасного варвара [2].

Згідно теорії аномії Еміля Дюркгейма та Луїса Арта, міста по своїй природі ворожі людським відносинам. «Місто примушує людину віддалятися від інших; знеособлене спілкування поступово входить в звичку. Все помітніше виявляються відчуженість людей, самотність: не місто для людини, а людина, точніше трудові ресурси, для міста» [12].

Гарячковий, стресогенний темп і ритм життя, що задається концентрацією та зміною видів діяльності, тиранією штучного часу, котрий визначається не за сонцем, а за годинником, часу графіків, розкладів і т.п. диктує інші форми соціальних взаємодій: на зміну переважно особистим, неформальним приходять

безособові, формалізовані, анонімні, функціонально-рольові [12]. Відмова від традицій, культурних норм таїть в собі небезпеку втрати орієнтирів: коли все признається допустимим, дуже важко знайти етичну опору.

«Ситуація міста – це ситуація нескінченних змін, боротьби нового зі старим, суперництва поглядів і способів життя» [6, 75]. Тому для всіх городян, хоча і різною мірою, характерна ситуація маргинальності – невизначеності статусного та соціокультурного простору. Згідно з думкою А. В. Мудрика [8], місто привертає безліч людей, але при цьому в ньому складається верства маргінального населення, що знижує якість міського середовища і створює ґрунт для криміногенних ситуацій. Цю думку підкреслює і Л. А. Зеленов [4], вказуючи, що загальною характеристикою урбаністичного середовища є його перманентний маргінальний характер.

Щодо простору міського життя, до деякі соціологи виділяють ще один аспект маргинальності – «середовищну маргинальність», тобто невизначеність територіально-просторового положення [6, 86]. Це така, образно виражаючись, ситуація, коли людина відчуває себе «чужою» в місті або в якій-небудь його частині. Невизначеність соціокультурного простору особи у великому місті, особливо статусно-рольових позицій, ускладнена соціокультурною кризою в Україні та прискореною соціокультурною динамікою сучасного суспільства. Поступово вона стає загальною основою виникнення і різноманітних міських молодіжних субкультур, в тому числі й асоціального спрямування.

М. Мід [7] зазначає, що в кастових суспільствах культурно детермінована приналежність до людського роду нерозривно пов'язана з членством в якій-небудь кастовій групі. Спілкування з членами іншої касты заборонене й означає втрату самого статусу «людини». В сучасному ж високо диференційованому суспільстві ситуація інша. Людина одночасно є членом різних соціальних груп. І, якщо йдеться про велике місто, то часто решта членів цих груп нічого не знає про її контакти з іншими групами. Міський соціум складається з безлічі різних субкультурних утворень, що володіють відносно автономною нормативністю. Тому питання про заборони, контроль і санкції може взагалі не поставати. В

результаті зростає вірогідність неефективної з погляду загальноприйнятих норм і цінностей соціалізації.

Такі сутнісні характеристики міського середовища зумовлюють і ряд відмінностей у поведінці жителів великого міста. Це:

- «відмінності рольового порядку: тенденція мешканців мегаполісу вступати один з одним в строго сегментовані, функціональні відносини;
- еволюція міських норм, які різняться з традиційним провінційним устроєм: байдужість, знеособленість, відчуженість жителів мегаполісу;
- адаптація пізнавальних здібностей городянина: його властивість не впізнавати людей, з якими він бачиться щодня; вибірковість у реагуванні на людські запити;
- обмеженість моральної і соціальної залученості індивідів в життя міста. Обмеження такої залученості набуває найрізноманітніших форм: від відмови проявити співчуття до потреб іншого індивіда (навіть якщо цій людині гостро необхідна допомога) до небажання надати послугу, або відмова від проявів простої ввічливості (небажання поступитися місцем жінці, відсутність вибачень при зіткненні перехожих). Граничним випадком адаптації до переобтяженого міського соціального середовища є повна зневага до потреб, інтересів і вимог тих людей, яких особа не вважає безпосередньо пов'язаними із задоволенням її особистих потреб;
- дефіцит соціальної відповідальності в умовах великого міста. В місті потреба в наданні допомоги виникає так часто, що відсутність співучасті стає нормою. Більш низький рівень готовності надати допомогу у жителів великого міста, мабуть, якоюсь мірою пояснюється усвідомленням небезпек, пов'язаних з життям» [6, 132-133].

Таким чином, у великих містах не просто порушуються традиційні правила чемності, швидше, в них формуються нові норми, котрі приписують невтручання, прагнення залишитися осторонь. Це породжує негативні явища, що сприяють накопиченню й актуалізації проблем, які становлять загрозу

життєдіяльності соціуму. Найбільш яскраво прояв таких загроз спостерігається у сфері освіти і системи соціального захисту населення.

Наслідками цього і виступають: «соціокультурна і соціально-психологічна дезадаптація молоді; проблеми її ідентифікації; підвищена потреба соціального конструювання й експериментування у сфері відносин; потенційна девіантність молоді» [6, 119].

З метою перевірки встановлених теоретичних узагальнень нами було проведено дослідження школярів великого міста та села. Вивченню піддавалися рівень тривожності та адаптованості, котрі, на нашу думку в першу чергу відображають вплив зовнішнього середовища на особистість, а також характеризують потенційну девіантність молоді.

До вибірки було включено юних жителів міста-мегаполіса Києва (учні 6-8 класів середньої спеціалізованої школи №102 Шевченківського р-ну та спеціалізованої школи №296 Дарницького р-ну) та юних жителів сіл Київської області (учні 6-8 класів Дроздівської ЗОШ та Шкарівської ЗОШ Білоцерківського р-ну, Барахтівської ЗОШ Васильківського р-ну). В цілому дослідженням було охоплено 304 підлітків-городян та 136 підлітків – жителів села.

Вивчення тривожності проводилося за допомогою Шкали особистісної та ситуативної тривожності Ч. Д. Спілберга [11].

Таблиця 1.

Результати діагностики тривожності підлітків

<i>Рівень</i>	<i>Високий</i>		<i>Середній</i>		<i>Низький</i>	
	<i>місто</i>	<i>село</i>	<i>місто</i>	<i>село</i>	<i>місто</i>	<i>село</i>
<i>Місце проживання</i>						
<i>Ситуативна т-сть, %</i>	44	32	53	68	3	-
<i>Особистісна т-сть, %</i>	51	24	46	76	3	-

Як бачимо (табл. 1) рівень особистісної тривожності в цілому вищий у жителів міста, на що впливає сам ритм міського життя, наявність постійних стресогенних чинників. Такі дані дозволяють констатувати, що навчальний

предмет, педагог, ситуація опитування лише в деякій мірі впливають на стан ситуативної напруженості, притаманний таким підліткам. Дещо вищий рівень ситуативної тривожності порівняно з особистісною у жителів села, що може бути зумовлено і самою ситуацією анкетування. Крім того варто зазначити, що у жителів міста мають місце і показники низької тривожності, тобто байдужість до всього оточуючого, а це є досить тривожним показником.

На основі отриманих даних можна стверджувати, що незадоволеність своїм статусом, конфліктність з оточуючими посилюють притаманне підліткам загалом почуття тривожності, що, безумовно, несприятливо впливає на його характер, поведінку, приводить до стану невпевненості, нестійкості, може викликати невроз. А «... підліток, який довгий час знаходиться в тривожному стані, може швидше за інших потрапити під випадковий, в тому числі й негативний, вплив» [5, 108].

Відомо, що комплексним показником, який визначає ризик виникнення девіантної поведінки, є рівень особистісної адаптованості. Якщо підліток відчувається некомфортно в даному середовищі (що супроводжується зростанням тривожності), то це зумовлює загострення конфліктності та агресивності у стосунках з оточуючими.

Вивчення адаптованості нами проводилось за допомогою Методики визначення особистісної адаптованості [3].

Таблиця 2.

Результати діагностики адаптованості підлітків

<i>Вид</i>	<i>Адаптованість</i>						<i>Неадаптованість</i>				<i>Деадаптованість</i>	
	Високий		Середній		Низький		Неочевидна		Очевидна		-	
<i>Рівень</i>												
<i>Місце проживання</i>	місто	село	місто	село	місто	село	місто	село	місто	село	місто	село
<i>Показники, %</i>	6	18	15	47	30	23	31	9	9	-	9	3

З даних табл. 2 видно, що 51 % підлітків, які є жителями міста, проявляють адаптованість, тобто відчуваються певною мірою психологічно комфортно. Однак в 30 % з них простежується низький рівень адаптованості. Тоді як

показник адаптованості серед підлітків, що є жителями сільської місцевості, становить 88 %, а низька адаптованість відповідно 23 %. Можна віднести до зони ризику – неадаптованість – 40 % підлітків-городян та 9 % підлітків із села. Хочемо тут звернути увагу, що у більшості підлітків-городян неадаптованість неочевидна, тобто, по-суті, зовні це відносно благополучні школярі. Однак, якщо певні чинники негативно впливають на підлітка, то вірогідність виникнення девіантних проявів у поведінці досить висока, адже підліток не може адаптуватись до зовнішніх умов, вимог. Вищий і показник дезадаптованості у жителів міста, а отже 9 % з них відчувають постійно психологічний дискомфорт, напруженість, не чекають підтримки чи схвалення ні від кого, що виражається і в їх поведінкових реакціях.

Враховуючи значущість масштабів, а також високу вірогідність негативних наслідків, що досягають рівня клінічної і кримінальної вираженості, дезадаптацію під впливом середовища проживання безумовно слід віднести до однієї з серйозних проблем, що вимагають вивчення.

Таким чином, узагальнюючи опрацьований теоретичний та практичний матеріал можна зробити такі висновки:

– задоволеність або незадоволеність життям, успішність або не успішність самореалізації особи, життєвий комфорт залежать від багатьох обставин, у тому числі і від того середовища поселення, в якому безпосередньо знаходиться підліток-школяр;

– для того, щоб частина міста була домом, тобто освоєним середовищем, люди повинні знати, що вони можуть в цьому середовищі робити. Вони повинні його по-справжньому освоїти, тобто буквально перетворити на «своє». Недаремно деякі дослідники рахують «графіті», яких достатньо і в чистих європейських містах, закономірною формою «одомашнення» молоддю міського середовища.

Перспективним, на нашу думку, можна вважати розвиток місцевих співтовариств у великих містах, під керівництвом соціального працівника, котрий би знаходив точки прикладання зусиль місцевих жителів: розчищення

брудного двору, озеленення сходів, будівництво спортивного майданчика для підлітків і т.д. – але обов'язково разом з підлітками. У зв'язку з цим потребують більш детального вивчення шляхи забезпечення нагоди молодій людині контролю змін предметного середовища або цілеспрямовано впливу на нього; спрямування енергії підлітків, особливо схильних до вандалізму, в позитивному напрямі.

Список літератури

1. Волков Б. С. Психология подростка. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 160 с.
2. Григорьева И. Социализация в процессах исключения и включения. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?Numid=30&article=1263>
3. Діагностика особистості в практичній діяльності психолога / За ред. Т. В. Буленко. – Луцьк: Вежа, 1996 – 316 с.
4. Зеленов Л. А. Социология города: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 192 с.
5. Зюбин Л. М. Растить человека: Записки психолога. – Л.: Лениздат, 1988. – 143 с.
6. Конспект лекций по курсу «Социология города» / Составитель С. В. Пирогов – Томск, 2003. – 186 с.
7. Мид М. Культуры и мир детства. – М., 1983.
8. Мудрик А. В. Социальная педагогика. / Под ред. В. А. Сластенина. – М.: Академия, 1999.
9. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. – 7-е изд., стереотип. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 456 с.
10. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В. А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.
11. Психологічна діагностика і корекція важковиховуваності дітей і підлітків: Навч. посіб. / О. Г. Антонова-Турченко, Е. І. Драніщева, Л. І. Дробот. – К.: ІЗМН, 1997. – 312 с.
12. Социально-территориальная организация общества. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.ido.edu.ru/ffec/soc/soc7.html>
13. Шмельков А. В. Социальное пространство города. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.socio-research.ru/publications/>